

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerlener land.

Heerlens Bevolking

(Vanaf het begin der vorige eeuw)

INLEIDING.

HEERLEN heeft in een betrekkelijk korte spanne tijds een ware metamorphose ondergaan. In de loop van slechts enkele decennia heeft het zich ontwikkeld van klein landbouwdorp tot centrum van een omvangrijke en moderne mijnindustrie. Een wijziging van zodanige aard kon uiteraard niet zonder invloed blijven op de groei en samenstelling der bevolking. Het is dan ook wel de moeite waard deze ontwikkeling eens nader onder de loupe te nemen.

In de aflleveringen 5 en 6 van de 1e jaargang van het Bulletin bespraken we reeds de registratie der bevolking in het algemeen en van Heerlen in het bijzonder. We wezen toen o.a. ook op de exorbitante toename der bevolking en vermeldden in dit verband een aantal bevolkingscijfers. Had Heerlen bij de eeuwwisseling slechts ruim 6000 inwoners, inmiddels is dit cijfer gestegen tot bijna 64000. Deze bevolkingstoename is deels het gevolg van een geboorte- en deels van een vestigingsoverschot (d.i. onderscheidenlijk een voordelig verschil tussen geboorte en sterfte en tussen vestiging en vertrek).

In de volgende artikelen zal de demografische ontwikkeling van Heerlen een onderwerp van bespreking uitmaken. Wij zullen trachten een beeld te geven van de toename en de samenstelling der bevolking door achtereenvolgens beschouwingen te wijden aan de mobiliteit (vestiging en vertrek), de nataliteit (geboorte), de mortaliteit (sterfte), de leeftijdsopbouw, de burgerlijke staat, de nationaliteit, de kerkelijke gezindte enz. In meerdere gevallen heeft het niet weinig moeite gekost om bepaalde gegevens ter beschikking te krijgen. Met dankbaarheid mag hier worden vermeld, dat sommige becijferingen zelfs speciaal voor ons door het Centraal Bureau voor de Statistiek hebben plaats gehad.

Wegens het ontbreken van meer volledige gegevens zijn wij soms uit-

sluitend aangewezen op de resultaten van de 12 Algemene Volkstellingen, welke hier te lande sinds 1829 werden gehouden. Hoewel uiteraard méér het accent komt te liggen op het demografische en statistische dan op het historische, is het toch wel van voldoende belang te achten meerdere gegevens omtrent Heerlens bevolking als een afgerond geheel vast te leggen. Ook cijfers kunnen spreken en in menig opzicht een kijk geven in het verleden. Wij zijn er van overtuigd, dat wij menige historicus, statisticus, socioloog e.d. hiermede vroeg of laat van dienst zullen zijn. De verzamelde gegevens zijn weliswaar voor een deel op verspreide plaatsen op te sporen, doch als geheel en in overzichtelijke vorm — waardoor het maken van vergelijkingen en het trekken van conclusies voorzeker wordt vergemakkelijkt — werden zij tot heden nog niet gepubliceerd. Zij vormen bovendien een goede basis voor hen, die hierop in de toekomst voort willen bouwen. Om de betekenis van bepaalde cijfers, welke op Heerlen betrekking hebben, beter tot uitdrukking te brengen, worden somwijlen ook de overeenkomstige cijfers van het Rijk en van de provincie Limburg vermeld.

GEBORTEN, STERFGEVALLEN EN GEBORTE-OVERSCHOTTEN.

Vooreerst vragen wij de aandacht voor de volgende cijfers (per 1000 inwoners) :

Jaar	Geboorten	Sterfgevallen	Geboorteoverschot	Limburg	Rijk
1815	34.6	23.9	10.7	—	—
1820	33.3	28.7	4.6	—	—
1830	28.9	24.6	4.3	—	—
1840	34.4	24.—	10.4	32 — 24 = 8	37 — 25 = 12
1850	36.6	22.9	13.7	30 — 22 = 8	36 — 33 = 3
1860	31.7	19.6	12.1	31 — 22 = 9	32 — 25 = 7
1870	33.5	25.—	8.5	32 — 23 = 9	63 — 26 = 10
1880	31.3	29.4	1.9	32 — 24 = 8	35 — 23 = 12
1890	31.8	17.6	14.2	30 — 20 = 10	33 — 20 = 13
1900	37.1	21.7	15.4	33 — 20 = 13	32 — 18 = 14
1910	48.3	19.6	28.7	34 — 17 = 17	29 — 14 = 15
1920	41.2	9.9	31.3	33 — 13 = 20	28 — 12 = 16
1930	29.7	6.7	23.—	30 — 9 = 21	23 — 9 = 14
1940	22.8	7.1	15.7	24.6 — 9.3 = 15.3	20.9 — 9.9 = 11
1950	23.7	6.2	17.5	26.4 — 6.9 = 19.5	22.7 — 7.5 = 15.2

Het laagste geboortecijfer geeft 1942 (21.6⁰/₀₀); het hoogste 1910 (48.3⁰/₀₀). Het laagste sterftcijfer constateren wij in 1934 (5.2⁰/₀₀) en het hoogste in 1880 (29.4⁰/₀₀). Het hoogste geboorte-overschot vinden wij in 1912 (31.5⁰/₀₀) en het laagste in het jaar 1880 (1.9⁰/₀₀). Vóór 1897 varieerde het geboortecijfer meestal tussen 27 en 33⁰/₀₀; terwijl het daarna een stijgende lijn vertoonde en geleidelijk toenam tot 40⁰/₀₀.

In de jaren 1904—1921 lag het geboortecijfer als regel tot boven 40⁰/₀₀. Nadien vertoont het een sterk dalende lijn, behoudens dan een geringe verhoging in de jaren 1945—1947. Het sterftcijfer bewoog zich in de vorige eeuw gewoonlijk tussen 20 — 30⁰/₀₀. Het is vooral sinds 1912 beduidend verminderd en bleef vanaf 1930, met uitzondering van de jaren 1942—1945 (2e wereldoorlog!), steeds beneden 7⁰/₀₀. Vermeldenswaard is nog het voor die tijd hoge sterftcijfer van 1918 n.l. 17.7⁰/₀₀. (Spaanse griep-epidemie).

Zoals uit het vorenstaande blijkt, wordt het gunstig effect van het sterk gedaalde sterftcijfer weer grotendeels teniet gedaan door het verminderd geboortecijfer met als gevolg, dat het geboorte-overschot, hetwelk vanaf 1901 een grote stijging onderging, na 1920 weer geleidelijk is gedaald. De oorzaak van het hoge geboortecijfer in het tijdvak 1900—1921 moet hoofdzakelijk gezocht worden in het feit, dat de mijnindustrie vooral jongere personen aantrok, zodat ook het aantal jonge gezinnen in niet geringe mate toenam. De gezonde en krachtige fundamenten, waarop Heerlen is gegroeid, brachten vanaf het begin van zijn ontwikkeling een belangrijk geboorte-overschot. Heerlen heeft evenals geheel Limburg hogere geboortecijfers dan het Rijk, terwijl het sterftcijfer zodanig is gedaald, dat het beduidend minder is dan het gemiddelde van Rijk en provincie. Een en ander blijkt duidelijk uit de volgende tabellen :

Gemiddelde sterfte per 1000 inwoners in :

Tijdvak	Heerlen	Mijnstreek	Limburg	Rijk
1901—1910	20.5	20.5	18.7	15.—
1911—1920	14.5	18.3	15.7	13.6
1921—1930	8.4	11.4	11.2	10.5
1931—1935	5.8	8.2	8.9	9.1
1936—1940	6.4	—	8.5	8.9
1941—1945	7.5	—	10.6	11.3
1946—1950	6.2	—	7.5	7.9

Jaar	Levend geboren per 1000 inwoners			Overleden (zonder doodgeborenen) per 1000 inwoners		
	Heerlen	Limburg	Rijk	Heerlen	Limburg	Rijk
1935	22.4	24.3	20.2	6.4	8.8	8.7
1936	23.4	24.6	20.1	6.2	8.2	8.7
1937	23.1	24.1	19.8	6.2	8.2	8.8
1938	23.4	24.7	20.6	6.—	8.5	8.5
1939	23.5	24.5	20.7	6.4	8.5	8.7
1939	23.5	24.5	20.7	6.4	8.5	8.7
1940	22.8	24.6	20.9	7.1	9.3	9.9
1941	22.6	24.1	20.3	6.1	9.3	10.—
1942	21.6	25.1	21.—	7.2	9.—	9.5
1943	24.—	26.—	23.—	8.1	9.2	10.1
1944	23.8	26.—	24.—	8.4	13.1	11.8
1945	27.3	27.3	22.6	7.8	12.4	15.3
1946	26.2	29.4	30.2	6.2	7.8	8.5
1947	26.9	28.9	27.8	6.5	7.7	8.1
1948	25.4	27.8	25.3	5.8	7.1	7.4
1949	25.3	27.2	23.7	6.1	7.7	8.1
1950	23.7	26.4	22.7	6.2	6.9	7.5
1951	23.4	26.2	22.3	5.8	7.—	7.5

Het is begrijpelijk, dat het geboortecijfer vooral in de eerste jaren van de jongste wereldoorlog enigszins gedrukt werd. Nauwelijks was echter Heerlen bevrijd of vele huwelijken, welke onder invloed van de oorlogsomstandigheden en in afwachting van betere tijden werden uitgesteld, konden doorgaan; echtelieden, die door deelneming aan oorlog of ondergronds verzet, door wegvoering naar Duitsland of verblijf in concentratiekampen elkaar soms jaren niet hadden gezien, werden verenigd. Dit verklaart, waarom het geboortecijfer in de jaren 1945—1947 zo hoog was.

Voor zover wij hebben kunnen nagaan is hier het sterftecijfer het laagst van alle grotere gemeenten des lands. De leeftijdsopbouw van Heerlen is van dien aard, dat de leeftijdsgroepen van de jongere personen relatief sterk bezet zijn (wij komen hier later nog op terug). Maar het laag sterftecijfer vindt niet alleen zijn oorzaak in de gunstige leeftijdsopbouw, doch ook in andere omstandigheden, zoals de uitstekende geneeskundige verzorging, vooral van de mijnwerkersbevolking en de bevredigende woningtoestanden. Speciaal is van invloed geweest de sterke daling van de zuigelingensterfte (o.a. door oprichting van consultatiebureaux). Onderstaande cijfers bewijzen zonneklaar, hoe doeltreffend en heilzaam de activiteit van Overheid, medici, Groene Kruis enz. is geweest met betrekking tot de zuigelingenverzorging.

Sterftecijfers van kinderen beneden 1 jaar
in % van het aantal levend geboren en :

Jaargroep resp. jaar	Heerlen	Limburg	Rijk
1896—1900	20.6	17.3	14.7
1901—1905	22.1	18.5	13.6
1906—1910	18.8	16.6	11.4
1911—1915	15.5	15.1	9.9
1916—1920	11.7	12.—	8.4
1921—1925	8.8	9.—	6.2
1926—1930	6.5	8.—	5.6
1931—1935	5.1	6.2	4.5
1936—1940	4.8	5.—	3.7
1941	4.5	5.4	4.4
1942	4.6	5.3	4.—
1943	4.3	5.4	4.—
1944	4.8	6.8	4.6
1945	5.6	9.5	8.—
1946	3.8	4.7	3.9
1947	4.7	4.3	3.3
1948	3.9	3.7	2.9
1949	3.—	3.7	2.7
1950	1.9	3.—	2.5
1951	3.5	3.3	2.5

VESTIGING, VERTREK EN VESTIGINGSOVERSCHOT

De mobiliteit (vestiging en vertrek) der Heerlense bevolking was evenals die der gehele mijnstreek gedurende de groei der mijnindustrie van buitengewone omvang. Het was een voortdurend „komen en gaan”. Niet alleen het aantal personen, dat zich hier vestigde, maar ook het aantal personen, dat na kortere of langere tijd weer naar elders vertrok, was zeer groot. Het vestigingsoverschot heeft verhoudingsgewijze dat van Limburg en het Rijk beduidend overtroffen. Hieronder volgen enkele cijfers (ter vergelijking plaatsen wij in de beide laatste kolommen het geboorte-overschot en de totale bevolkingstoename) :

Periode	Vestiging	Vertrek	Vestigings-overschot (—= vertrek-overschot)	Geboorte-overschot	Totale bevolkingstoename
1876—1880	959	808	151	146	297
1881—1885	1431	1126	305	255	560
1886—1890	1492	1443	49	250	299
1891—1895	1527	1681	— 154	294	140
1896—1900	3063	2304	759	341	1100
1901—1905	5945	4677	1268	710	1978
1906—1910	10273	8089	2184	1290	3474
1911—1915	21214	16542	4666	2068	6734
1916—1920	38169	26838	11331	3144	14475
1921—1925	28428	26015	2413	4761	7174
1926—1930	35005	32395	2610	4870	7480
1931—1935	22978	24740	—1762	4573	2811
1936—1940	16634	19308	—2674	4257	1583
1941—1945	16467	15927	540	4440	4980
1946—1950	18796	19414	— 618	5595	4977

Over de tijd vóór 1876 zijn geen cijfers met betrekking tot vestiging en vertrek bekend. Verreweg de meeste mutaties vonden plaats in de jaren 1917 t/m 1920 en 1929 — 1930.

Ziehier de absolute cijfers en de percentages van het bevolkingscijfer op 1 Januari van de betreffende jaren :

Jaar	Vestiging	Vertrek
1917	7431 — 34.8 %	4183 — 19.6 %
1918	8322 — 32.9 %	6359 — 25.2 %
1919	8504 — 30.7 %	6546 — 23.7 %
1920	8130 — 26.9 %	6333 — 20.9 %
1929	7922 — 18.2 %	7019 — 16.1 %
1930	7239 — 15.9 %	7076 — 15.6 %

Het lijkt er dus wel op of de bevolking dezer gemeente gedurende de vermelde jaren een „vernieuwing” heeft ondergaan.

De grootste vestiging vond plaats in 1919 (8504) en procentsgewijze van het aantal inwoners in 1917 (34.8%). Het grootste vertrek valt te constateren in 1930 (7076) en procentsgewijze in 1918 (25.2%). Het vestigingsoverschot bereikte in 1917 zijn hoogtepunt n.l. 15.2% van het

aantal inwoners. Ook de jaren 1910—1914 en 1918—1920 vertoonden een beduidend vestigingsoverschot. Behalve in de crisisjaren 1932—1939 vertrokken ook meer personen dan zich vestigden in de jaren 1879, 1887, 1890, 1891, 1893 t/m 1897, 1909, 1922, 1943, 1945 t/m 1947 (hoofdzakelijk wegens afvoering uit het bevolkingsregister van vreemdelingen en politieke delinquenten) en in 1950. Het effect van het vertrekoverschot werd echter telkens weer geannuleerd door het geboorteoverschot. Doordat in de jaren 1933 t/m 1939 geboorte- en vertrekoverschot nagenoeg gelijk waren, nam het bevolkingscijfer vanaf 1 Januari 1933 tot 1 Januari 1940 slechts toe van 49747 tot 50498.

Om de grote mobiliteit der bevolking tijdens de ontwikkeling der mijnindustrie juist te beoordelen moet men de getallen van vestiging en vertrek samentellen. Vooral de mobiliteit der mijnwerkers heeft de beweging der mijnstreekbevolking sterk beïnvloed. Hieraan was niet vreemd het feit, dat de mijnindustrie voor ons land nog nieuw was, terwijl ook een zeer groot percentage der nieuwgeworven mijnwerkers uit den vreemde kwam of voordien grotendeels nog geen mijnarbeid had verricht.

Heerlen heeft zijn groei in meerdere mate te danken aan het geboorteoverschot dan aan het vestigingsoverschot. Ditzelfde verschijnsel doet zich voor in de gehele mijnstreek. Deze groeide in de periode 1900—1935 door vestigingsoverschot met 79.722 en door geboorteoverschot met niet minder dan 106.848 personen. Dat het vestigingsoverschot in de mijnstreek belangrijk groter was dan het gemiddelde van Limburg en het Rijk, bewijzen de volgende cijfers. *Over het algemeen span! Heerlen echter verreweg de kroon.*

Vestiging, vertrek en vestigingsoverschot in % van het bevolkingscijfer op 1 Januari van het eerste jaar der jaargroep :

Periode	Gehele Mijnstreek			Vestigingsoverschot (—=Vertrekoverschot)		
	Vestiging	Vertrek	Vestigings- overschot (—=vertrek- overschot)	Heerlen	Limburg	Rijk
1901—1905	39.44	34.59	4.85	18.90	2.4	0.07
1906—1910	54.68	47.97	6.71	20.99	—0.3	—1.49
1911—1915	81.30	63.15	18.15	38.57	6.2	0.68
1916—1920	111.41	93.3	18.11	58.67	3.7	0.12
1921—1925	73.63	64.11	9.52	7.48	1.8	0.07
1926—1930	82.94	75.40	7.54	5.57	1.3	0.28
1931—1935	48.16	53.56	—5.40	—3.76	—2.—	0.45

(Wordt vervolgd)

TH. JANSSEN.

Bijdrage tot de geschiedenis van

SIMPELVELD EN BOCHOLTZ in de Franse tijd.

OP 6 November van het jaar 1792 horen de inwoners van Simpelveld en Bocholtz in de verte een dof gedreun, dat zich met korte tussenpozen herhaalt. Ook de volgende dag is het gedreun nog duidelijk waarneembaar en men heeft zelfs de indruk dat het naderbij komt. Voortvluchtigen verspreiden weldra het bericht, dat de Fransen in aantocht zijn. Ze weten te vertellen, dat er een veldslag is geleverd bij Mons (vermoedelijk is Jemappes bedoeld) tussen de Franse en Oostenrijkse troepen en de kanonschoten die daarbij over en weer op de stellingen werden gelanceerd, waren tot hier te horen. -

August Sougnez, pastoor van Simpelveld en Bocholtz, onder de indruk van dit gebeuren, schrijft in zijn Memorieboek de volgende passage :

„Le 6 et 7 Novembre 1792 lorsque les français ont attaqués les autrichiens devant Mons en Hainaut, on a entendu ici parfaitement et meme a Rolduc, le bruit du canon d'une distance de 32 a 33 lieux”.

Het gebulder van de kanonnen kondigde de nadering van de Franse revolutielegers aan. Fanatiek en met élan vallen zij aan en jagen de vijand voor zich uit tot over de Worm. Nog eenmaal worden zij in Maart 1793 tegengehouden bij Aldenhoven en vervolgens bij Neerwinden verslagen. Maar in 1794 keren zij naar onze streken terug, onweerstaanbaar en zeker van hun overwinning. Pastoor Sougnez vreest het ergste en op 20 Sept. 1794 neemt hij het besluit om Simpelveld te verlaten en zich over de Rijn in Westfalen in veiligheid te brengen. Met een kar en twee paarden en vergezeld van zijn knecht Joh. Leonardus Wintjens wordt de reis, die 40 uren duurt, ondernomen. Op hun tocht daarheen zijn zij niet alleen, want met hen trekt een stroom van mensen van allerlei slag die niet met de Fransen in aanraking wensen te komen.

Vanuit Herve waar het hoofdkwartier van het Sambre- en Maasleger is gevestigd, marcheren de troepen op 23 September Aken binnen. Het omliggende land is al ras bezet en zo beleven ook Simpelveld en Bocholtz de sensatie van het binnenrukken van weliswaar slecht uitgeruste doch fanatieke Franse soldaten. Zij worden door de bevolking ontvangen met vreugde, vrees of onverschilligheid al naar gelang ze er tegenover staat. Met de vestiging van het Franse gezag wordt een nieuwe periode in de geschiedenis van onze streek ingeluid en eeuwenoude toestanden ondergaan een radicale verandering.

De eerste taak van de bezetter is enige ordening in de verwarde toestand te brengen, die door het binnenrukken van de troepen is ontstaan.

De volksrepresentanten, die de legers vergezellen, zorgen voor een nieuwe bestuursinrichting. De verzameling kleine staatjes in onze streken wordt opgeheven en daarmee komt ook een einde aan het zelfstandig bestaan van de Heerlijkheid Simpelveld en Bocholtz. De schepenbank trekt zich terug en wil ook onder een andere vorm haar functie onder het nieuwe bewind niet voortzetten. Het is niet gemakkelijk geschikte personen voor de nieuwe bestuursfuncties te vinden. De toestand is onzeker en men wacht af. De volksrepresentanten benoemen voor Simpelveld en Bocholtz een „municipalité” waarvan deel uitmaken Jan Leonard Daniëls, pachter op de Bongard, als „agent-municipal”, J. W. Janssen uit Merkelbeek als secretaris, terwijl verder als „adjoints” fungeren Jan Joseph Bosten, Willem Hendrik Schiffelaets, Gilles van de Wyer en Peter Joseph Crutzen.

Dan volgen de onafscheidelijke gevolgen van de bezetting : inkwartiering, requisities en leveringen. Zoals blijkt uit een order ondertekend door Georgeon mogen Simpelveld en Bocholtz mede zorgen voor de proviandering van de in Aken gelegerde troepen.

„Les commdt. des Troupes cantonnées a Bocholtz, Simpelveld ou environs fera Respecter les propriétés des habitans de ces deux Villages, et ils empêcheront qui reçu n'en soit enlevé que par un ordre bien en règle des preposés établis à Aix la Chapelle. Ces cantons étant destinés a approvisionner cette place. Cette demande est confiée aux postes militaires établis pres de ces endroits.

Aix la Chapelle le 8. Nivos
Le commdt la place
Georgeon.

pour copie conforme J. W. Janssen secretaire de la municipalité de Bocholtz en Simpelveld.”

De Franse legers trekken op verdere verovering uit in de richting van de Rijn maar de volksrepresentanten blijven hier. Zij kondigen legio besluiten af en trekken ze weer in alnaargelang de toestand van het oogenblik dit vereist.

Na de inlijving van de Zuidelijke Nederlanden bij de Franse Republiek op 1 October 1795 volgt een nieuwe bestuursindeling waarbij het land wordt ingedeeld in Departementen en Cantons.

Simpelveld en Bocholtz sedert 16 Augustus 1626 tot een Heerlijkheid verenigd, worden in afzonderlijke gemeenten gescheiden en behoren na de afkondiging van het besluit van 19 Nivôse an IV (5 Jan. 1796) tot het Canton Rolduc en het Departement Nedermaas.

In 1796 wordt Joh. Frederik Scheilen benoemd als „agent municipal” van Simpelveld als opvolger van J. L. Daniëls, terwijl in Bocholtz Nic. Hupperts als zodanig wordt aangesteld.

Door de verschillende bestuursorganen wordt een geweldige activiteit aan de dag gelegd. Mensen van allerlei slag, avonturiers, revolutionairen, idealisten en ontevredenen zijn aan de macht gekomen en ieder draagt

het zijne bij tot het welslagen van deze grootste aller revoluties die een totale ommekeer brengt. Het „ancien régime” is verfoeid en in woord en geschrift tracht men dit het volk duidelijk te maken. De prefect van het département van de Neder-Maas, Rogier, meent in een rondschrijven het volgende te moeten zeggen :

Freiheit Gleichheit Verbrüderung

Mastricht den 25ten Frimaire
4den Jahr der Frantze Republique.

An die Einwohnders von dis departemont.

Das gute recht sol nicht mehr unter einen last von formaliteiten gedruckt, oder durch tragheit vernichtigt werden, dann Ungelucklichen soll man endlich nicht mehr mit dem Schwerdt der befehle den hals abstecken, das vielfältige Muster der Chocanen ist vor ewig verschwunden, und mit dieselbige auf ewig die Bloedsugers des Volcks, bekent unter den nahmen von advocaten, procureurs, drossarts die durch die streitigkeit der Particulieren vett werden, und denselben butte deilen.

Gezeichnet Rogier.

In Juni 1795 is Pastoor Sougnez uit zijn verblijfplaats in Westfalen, voorzien van een paspoort, uitgeschreven door de volksrepresentant Roberjot, naar Simpelveld teruggekeerd. Gedurende zijn afwezigheid hebben de inwoners van Bocholtz de priester Johannes Benedictus Dautzenberg uit Aken verzocht zich in hun dorp te vestigen om hun geestelijke belangen te behartigen. Een verzoek van Pastoor Sougnez aan Dautzenberg om zich terug te trekken wordt door hem afgewezen. Hij wordt hierbij gesteund door de inwoners van Bocholtz die fel gekant zijn tegen een nieuwe jurisdictie van pastoor Sougnez over Bocholtz. Om zijn rechten als pastoor van Bocholtz te herkrijgen worden door pastoor Sougnez diverse processen gevoerd. Waarschijnlijk is dit mede een van de redenen dat hij op 14 October 1797 de eedsformule op de Republiek ondertekent. De eedsformule luidt aldus :

Je jure la haine a la Royauté et a la Tyrannie, attachement et Fidelité a la Republique et a la constitution de l'an 3.

Le 23 vendemiaire an 6me
Augustin Sougnez

Scheilen agt. Municipaliteit
Dautzenberg adjoint municipaliteit de Simpelveld.

In 1796 is enige stabilisatie in de bestuursverhoudingen ingetreden en in de algemene toestand komt verbetering. Ondanks de drukkende tijdsomstandigheden gaat het leven zijn normale gang en er bestaat zelfs een tendens tot overmatig feesten. De uitspattingen die bij de dans-

partijen voorkomen zijn aanleiding, dat door de Cantonale Administratie een besluit wordt uitgevaardigd waarin maatregelen worden aangekondigd om de danswoede te beteugelen. De tekst, die onderstaand volgt, geeft een staaltje van de wartaal die af en toe in officiële stukken wordt gebezigd :

Vreyheit Gelyckheit
Extract uyt het Register van
D'arrêtés der Administratie van
het Canton van Rolduc.
Sittinge van den 14 Brumaire 5e jaer der
Vransse Republiek
D'Administratie.

In betrachtinge genoemen hebbende dat de gewaelddaetige strydigheyten, waerdoor de gemeene ruste dyckwyls in verscheyde gemeentens van diet Canton gestoord word in de Dans-Speelen haere uytspuytinge noemen. Betracht hebbende dat van den moment alwaer het zall weerkant zyn dat deze Récréatiens den heerd van Onverdraeg geworden zyn, het van haere plegt met de grotste wachsaemheyte daergeen op te passen. Naer den Commissaris van het uytvoerend Bewynd gehoort te hebben Beslyt :

1 Art.

In geene omstaendigheyten zaell in toekomst een Dans-Speel zig kunnen eroopenen sonder de besondere schriftelycke autorisatie van de minicipal-agent, welken het vry staen sall selve t'accordeeren of te refuseeren naer kennis dat selve kann of niet moet onverdraeglyckheyten naer sig schlepen.

2 Art.

Het zall noots kunnen in eene gemeente twee Dans-Speeie op een maal existeren.

3 Art.

Elk Dans-Speel en alle Spiel in het générael van wat naemen selve ock wezen mogen zullen moeten geschloten en geyndiget zyn om neegen uyren avonds en degene welcke lang in de nagt continueeren, zullen aengegeven worden aen de Vredens-Regtern als Bruykige aen het Pollicy-Reglement.

4 Art.

Den Spiel-mann welker synen Deenst verder leysten zoude, passeert zynde de neegen uyren, zall vervolgt werden als vervoerer en verantwoordelyck over de wishelligheyten waervan er d'oirsack zall zyn.

5 Art.

Het verbod van de beslaegen of andere schwerere Stecken is tot kennis van alle, en waer eener daarvan gevonden te hebben in het Dans-Speel zall eene Suffisant mocht zyn om selve oor den minucipal-agent te doen aefkappen.

6 Art.

Diet Teegenswerdig arrêté zall in de needertal getradueert, en aen elke gemeente ressorteerende van diet canton gesonden worden, om publieert afficheert te worden alwaer het gehoort.

Aldus gedaen op de Borg van Rolduc in de Sittinge en datum als anderwaerts, op de minutte geteekent:

Poyck President, Lutgens, Peusens, Ackens, Schwarz, Valkenberg, Doudorf, municipal-agenten, Bruls, Ortmans, adjointen, Hennequin commissaris van het uytvoerende Bewynd en Grieffgens secretaris en Chef en versyen met zeegel deeses administratie voor gelyckformelycke

Traductie en expeditie

Grieffgens

Secr. en Chef.

Of de inwoners van Simpelveld en Bocholtz om de vrijheidsbomen hebben gedanst is twijfelachtig. Uit enkele betalingsstukken blijkt, dat deze wel opgericht zijn maar de tekst doet vermoeden dat dit niet met veel enthousiasme is geschied. Hieronder volgt de inhoud van enkele stukken die hierop betrekking hebben :

Wy onderget. Agenten verclaeren volgens inhoud van de Wett van het franse Republicque ons genootsaekt gevonden te hebben soo binnen Simpelveld als Boucholt twee vryboomen op te richten en deselve volgens ordonantie met zirath te versien voorts denselven dagh de daartoe geordoneerde en geinteresse als commisssaeren agenten en adjoints te daegen en te tracteeren soo hebben wy naer gedaen examen voor de costen soo van Simpelveld als Boucholt ter somme van negen en daertigh gulden luyck de gheene Somme den collecteur Schiffeleers hiermede sal hebben uyt te betaelen en hem in schatrekeninge zal valedereen.

Actum Boucholts
den 7 Meert 1798
Vieux style

J. F. Scheilen agt. mpl.

W. Loperts agt. mpl.

F. Dautzenberg agt. mpl.

Wy onderget. Agenten en Adjoint autoriseeren den Collecteur Schiffeleers voor aen den citoyen Joseph Boust uyt te betaelen achtthien Schillingen en ses merck als ook insgelyck achtthien Schillingen en ses merck voor den citoyen franciscus loysoen voor het gelach ofte vertheer, als dito Bourgers wegens het oprichten van den vryheytboom vertheert hebben door de wachter en gardens.

Actum Boucholt
den 7 Meert
1798.

J. F. Scheilen agt. mpl.

W. Loperts agt. mpl.

F. Dautzenberg adj. mpl.

In April 1798 wordt Joh. Fred. Scheilen door Theod. van Wersch opgevolgd als „agent municipal” van Simpelveld. Op 29 Floreal an VIII (20 Mei 1800) volgt zijn benoeming door de Prefect van het Departement Nedermaas, Reintjens, tot „maire”.

De uitoefening van het ambt van „agent municipal” of „Maire” is niet bepaald gemakkelijk. Het gebruik van het Frans als bestuurstaal brengt uit de aard van de zaak moeilijkheden met zich mede. De diepingrijpende maatregelen, voortvloeiende uit de vele afgekondigde besluiten, vereisen een tactisch optreden zowel tegenover de bevolking als tegenover de overheid. Tevens is de „Maire” „officier de l’Etat civil” en als zodanig belast met de registratie van de burgerlyke gegevens van de bevolking. Daarbij komen de vele vergaderingen die in de cantons-hoofdplaats moeten worden bijgewoond teneinde het noodzakelijke overleg met het cantonale Bestuur te plegen. Uit een declaratie die de „maire” op 26 Messidor an XI indient komen alleen voor het jaar VIII 45 reizen naar Rolduc voor.

Op deze declaratie komen de handtekeningen voor van de op 27 Messidor an XI (16 Juli 1803) zetelende raadsleden, zijnde : Aug. Sougnez conseiller muapl., P. Schroeders Conseiller mpl., H. Vlecks, A. Bock, Johannes Peter Berger.

Merkwaardig is dat hieronder ook de naam Aug. Sougnez voorkomt, die behalve pastoor ook nog de functie van raadslid vervult.

Onder de leuze : Liberté — Egalité — Fraternité is de Franse Revolutie begonnen. Het is derhalve begrijpelijk, dat de klasse van de armen en misdeelden de belangstelling van de nieuwe regeerders heeft. Zij trachten door wettelijke regelingen eenheid in de armenzorg te brengen. In iedere gemeente dient een burgerlijk Armbestuur te worden opgericht. Aan de uitvoering van het desbetreffend besluit schijnt in Simpelveld nog iets te haperen weshalve aan de municipale agent onderstaand opfrissend schrijven wordt gericht.

Etablissement
van 't Bureel van
Weldadigheid
Nr. 560.

's-Hertogenrade den 18 Nivose 8de jaar
der Fransche Republiek.
Den Commissaris van het gouvernement
by het Canton van 's-Hertogenrade

Aen

Den municipalen Agent en Leden
van het Bureel van Weldaedigheid
van de gemeente van Simpelveld.

Borgers

Ingevolge van het besluit van ons departement van den 5den fructidor laestleden, betrekkelijk tot eene Deliberatie van de centraele Administratie van het Departement van de Sambre- en - Maas van den 27den Ventôse 7e jaar, en van een besluit van het voorhensige uytvoerende

bewind van den 12den Messidor, ordonneerende d'oprengtinge van een Bureel van Weldaedigheid, zijd ghy gelast, van te bestieren de goeden, en Revenuen der Armen, en te verdeelen den onderstand der huysarmen, in conformiteit van de Wet van den 7den frimaire 8de jaer. Deeze maetregels waertoe ghy door de Centraele Administratie verbonden geweest hebben de meeste van U tot hiertoe versuymt, evenwel kont ghy niet ontkennen, dat deese maetregels voordeelig zijn, om de noodige hulpmiddelen aen d'armen te besorgen, soowel, als te verbeteren de Classe der noodleydende borgers, daeromme versoeke ik U, van niet een oogenblik te versuymen tot d'oprengtinge van hetselve Bureel.

Den Municipalen agent word opgeroepen in den naem van de mensheyd, van by ontfangst deeser t'inviteeren, de leden uytmaekende het Bureel van Weldaedigheid binnen syne gemeente van aen hun te communicceeren de voors. besluynen, met versouk van hun daernae striktelyk te reguleeren. d'Arbeyd bij deselve voorgeschreeven, is soo eenvoudigh, om uyt te voeren, als dringend om te verhaesten, alsoo dat het soude onnoodig wezen, van daerby te voegen eenige naerdere onderwysinge. Soo U eenige obstacelen zouden ophouden den gank van Uwe arbeyd, so engageere ik U van my daerover t'informeeren opdat ik de middelen kan ter hand neemen om deselve te doen ophooren.

Daeromme Borgers, inviteere ik U van allen joeren vleyt te verwenden tot d'uytvoeringe van den inhoud der voorgenoemde besluynen, en ik recommandeere U alle exactidude aenklevende aen Uwe plicht en Uwe liefde voor d'Armen en eyndelyk bidde ik U van my rekenschap te geeven om Uwe reeds genomene maetregels dienaengaende en over deghene dewelke ghy noch mettertyd sult neemen en ghy kont verseekert wezen van myne begeerte van U te secondeeren in de voorsejde arbeyd.

Heil en Broederschap
get. Opfergelt
Voor eensluydende Expeditie
Reinkens.
Sce.

EEN SOLDAAT VAN NAPOLEON.

De algemene toestand in het gehele land heeft zich na de staatsgreep van Napoleon op 18 Brumaire an VIII (9 November 1799) waarbij hij tot eerste consul met dictatoriale macht is bekleed, allengs verbeterd. De resultaten van de revolutie zijn door hem geconsolideerd. Handel en Nijverheid beleven enige opbloei. Maar voor de oorlogen die hij onder zijn consulaat maar meer nog na zijn uitroeping tot keizer op 18 Mei 1804 heeft te voeren zijn veel soldaten nodig. Bij de Wet van 5 September 1798 is in het Departement van Nedermaas de conscriptie ingevoerd. Daarbij worden door loting de manschappen aangewezen die krijgsdienst hebben te verrichten.

Het lot om soldaat te worden treft ook Pieter Joseph van Wersch, een

zoon van de „Maire”. Hij is op 18 Mei 1790 geboren en behoort tot de lichting 1810. In het begin van dat jaar trekt hij met enkele lotgenoten naar de garnizoensplaats Maubeuge om zijn soldatenleven te beginnen. Korte tijd daarna schrijft hij een brief naar huis waarin hij enkele mededelingen doet. De brief luidt als volgt :

Maubeuge den 12 April Anno 1810.

Mein hertzvielgeliepster Vatter bruder und Schwester ich lasse euch wissen das wir hintrecken. Ehr habt nicht vonnoethen mir zu schreiben en jch kan euch auch nicht schreiben eder als jez irgent bleyb legen. Ehr musset euch nicht betruben den het is meine wil en wir syn al zy samen so froh als want wir na de kermes gehen. Wir haben lange zeit gewartet vor fort zu trecken aber heut den 12 April is order kommen vor zu vertrecken.

Ich kan euch vor dismal nicht vel schreiben dan ich hab keine zeit. Wir sullen lichtlich op Spanien an trecken aber wir wissen es nicht, ehr musset mich nicht vergessen in het gebet den wir konnen ons nicht vel hier beten.

Jetz mache ich den Schluss mit den tausentfaltigen grus an euch mein Vatter bruder und Schwester freunden en verwanten en bekanten nun lebet wohl en bleyb gesunt bis das wir ons weder sehen is het dan in das zeitlich nicht dan is het in das Ewige.

Ich verbleibe euren getreuster
Sohn bis in der dod
Peter Joseph van Wersch.

Ofschoon, zoals uit de brief blijkt, een troepenverplaatsing naar het opstandige Spanje voor de deur staat is de stemming onder de soldaten blijkbaar zeer goed. Men begeeft zich op mars en na enkele maanden wordt de oude vestingstad Bayonne bereikt waar halt wordt gehouden. Hier is wederom gelegenheid om een brief naar huis te schrijven met de volgende inhoud :

Bayonnen le 4 Juni 1810

Mein hertzallerliepster Vatter bruder und schwester. Ich schreibe euch das ich noch immer gesont bin so ich hoffe hetselbigen mit euch zu seyn so het anders waere het solte mich van hetzen leid seyn.

Ich schreibe euch das wir jetz nach Spanien eintrecken en wir sind onder die gendarme. Aber ich kan nicht wissen ob ich zu fus oder zu pferd drunter komme en auf die reis war het dur reizen. Wir haben het pont brod 8 sou bezalt aber wir haben alle dagen 32 sous en ein halfen getrocken en ein pont brod en ein half. Wir konnen ganz wol leben. Den win müssen wir 5 sou bezalen hier trinken wir win als zu haus bir. ich bin auch ganz content ich habe het besser als zu haus . . . (onleesbaar).

Ich hoffe das ich euch noch einstens sehe is es dan in das zeitlich nicht

dan is het in das ewige. Mein lieber Vatter trauret doch nicht om mich den ich habe es besser als ihr.

Jetzt mache ich den Schlus mit den tausendfaltigen grus an euch mein Vater bruder und Schwester en unserige ganzen familigen, lebet wohl en bleibt gesont

ich verbleibe euren getreuster Sohn bis in der dod

Peter Joseph van Wersch.

ich kan euch mein adres nicht schreiben den ich wisse nicht wo ich onder kom.

ihr musset euch wohl fur mich betten den ich kan nicht wissen of ich (onleesbaar).

Hij wordt ingedeeld bij het le regiment van de „chasseurs à cheval” een onderdeel van de lichte cavalerie en wordt in een mooie groene uniform gestoken. Het wordt daarna een heen en weer trekken totdat hij in 1812 bevel krijgt zich bij de „grande armée” te voegen waarmede Napoleon tegen Rusland zal optrekken. Op 9 Mei 1812 begint de grote tocht en op 14 September wordt het brandende Moscou bereikt.

Na vruchtloze onderhandelingen met de Russen besluit Napoleon op 19 October, daar de winter in aantocht is, de terugtocht te aanvaarden. Deze terugtocht is een van de vreselijkste episoden uit de geschiedenis. Duizenden en duizenden soldaten sterven van honger en koude of sneuvelen in de achterhoedegevechten tegen de achtervolgende Russen. Als een wonder overleeft Pieter Joseph slechts met elf metgezellen van zijn regiment dit massacre. Hij komt uiteindelijk weer in zijn oude garnizoensplaats Maubeuge terug waar hij kan herstellen van de doorstane ontberingen en emoties.

Op 18 September 1813 schrijft hij aan zijn familie deze brief :

Maubeuge, den 18 Septembre 1813

Mein hertsvielgeliepster Vatter bruder und Schwester und Schweigerschen ich schreibe euch das ich noch frisch und gesont seyn so ich hoffe dasselbig mit euch zu seyn want het anders waere das solte mich von herten leyte seyn, ich schreibe euch das ich euren brif empfangen von den monat August daraus ich viel verstehe wie es mich is aber ich kan noch nichts wissen wie es gehet ich mus noch eine Monat warte dan werde ich wohl wissen of es goet gehet oder schlegt ich kan euch noch nichts darvon schreiben, nichts mehr als das ich noch keyne kleyder hab als diejenigen wo ich mit aus rusland gekomen, ihr schreibet mir wie es sich ausseht in Antwerpen dar kan ich nicht viel von wissen als das sie ein eigen haus hat und sie hat das vorhaus ausverpaght und sie wont in eine kamer allein, of sie geld hat das weis ich nicht sie hat mich nicht mehr als 2 franken gegeben. liepster Vatter ich schreibe euch das ich vonnoeten bin mit gelt want ihr konnet so must ihr mir etwas schicken, uber eine monat werde ich euch noch eins schreiben want gott

mir die gesontheit giebt, Neuwes kan ich nicht schreiben dan hier hort man nicks.

Jetz mache ich den schlus mit den tausendfaltigen grus an Vatter bruder und Schwester und schweigerschen freunden und verwanten und alle gode bekenden. ich verbleibe euren getreusten sohn bis in der dod

Peter Joseph van Wersch.

Enige maanden nadat deze brief is verzonden wordt hij uit de militaire dienst ontslagen. Hij heeft als soldaat zijn plicht goed vervuld en als bewijs daarvoor ontvangt hij een getuigschrift.

16me Division
Militaire

Premier Regiment de Chasseurs
a cheval

Place
de Maubeuge.

Dépot Stationné a Maubeuge.

Nous Membres du Conseil d'Administration Eventuel du Premier Régiment de Chasseur à cheval, certifions que le nommé Vanwersch Pierre Jean, Chasseur au dit Régiment, s'est toujours bien distingué tant par sa Bravoure que par sa Conduite morale qui lui a valu l'estime de ses Chefs at l'Amitié de ses camarades. C'est avec plaisir que nous lui délivrons le présent Certificat.

A Maubeuge le 21 Novembre 1813.

w.g. faure

Le major
Rinckartz.

Voorzien van een militaire pas (feuille de route) uitgeschreven op 21 November, begeeft Pieter Joseph zich op weg naar huis waar hij enkele dagen later aankomt en door zijn familie met vreugde wordt ontvangen. Een periode vol van avonturen en gevaren is voor hem afgesloten en zijn leven als eerzaam burger in het landelijke Sempelveld neemt een aanvang.

Op 23 December 1818 schijnt hij om een of andere reden een burgerlijk bewijs van goed gedrag nodig te hebben dat hem door Burgemeester Brand die in September 1813 „maire” van Wersch is opgevolgd, wordt uitgereikt. Dit stuk is in het Frans geschreven, een teken dat in de gemeentelijke administratie in deze streken naast het Nederlands, de Franse taal nog wordt gebruikt.

Certificat.

Nous maire de la Commune de Sempelveld Arrondissement de Maestricht, Province de Limbourg sur la demande du Sieur von Wersch Pierre

Joseph demeurant dans cette commune certifiions, qu'il est a notre Connaissance, que le dit Sieur Von Wersch Pierre Joseph s'est comporté en honnête homme pendant le temps, qu'il a demeuré dans notre commune, et qu'il y a tenu une conduite irréprochable.

En foi de quoi nous lui avons delivré le present certificat pour servir et valoir ce que de raison

Fait à Simpelveld le 23 Xber 1818
Le maire de la Commune
w.g. Brand.

Hieronder volgt het bidprentje van Pieter Joseph waarin van het Russisch avontuur gewag wordt gemaakt.

Zur frommen Rückerinnerung
an den wohlachtbaren
PETER JOSEPH VANWERSCH

Derselbe war geboren zu Simpelfeld den 18. Mai 1790, trat den h. Ehestand an den 15. April 1822 mit Maria Sibilla Catharina Corneli, mit der er sich so überaus glücklich fühlte; die er aber zu seinem grössten Schmerze den 20. September 1829 bereits durch den Tod verlor, nachdem er drei Kinder mit ihr gezeugt hatte; starb frühzeitig mit den h. Sterbesakramenten versehen, sanft und gottergeben, an wiederholtem Schlage, zu Rulland, unter Kirchrath, den 2. Januar 1862, gegen Mittag, unter dem Gebete seiner lieben Angehörigen.

Die Gottseligkeit, die, wie der Apostel I. Timoth. 4, 8, sagt: zu Allem nützlich ist, war die Grundlage all' seines Thuns und Lassens; diese hatte er der Erziehung seiner frommen, christlichen Eltern zu verdanken, und wofür er denselben auch nie genug danken zu können glaubte. Ja, die Furcht des Herrn begleitete ihn auf allen seinen Wegen, selbst bis in die stürmischen, gefahrvollen Kriegsfelder unter Napoleon I. Und wie der Herr des Lebens durch seinen starken Arm, diesen ehernen Schild, inmitten so vieler Gefahren, seinen Leib, so bewahrte er durch die Furcht Gottes, diesen überstarken Schild des Glaubens, seine Seele.

L. VAN WERSCH.

EEN GESELPAAL TE HEERLEN.

Het is wel bekend, dat in vroeger tijden door de Justitie strenger tegen overtreders der wetten werd opgetreden dan tegenwoordig. Menigmaal werden lijfstraffen toegepast. Minder bekend is de plaats waar dit gebeurde. Uit een minuut van Notaris Jan Bernard van Cotzhuizen, dato 24 Juni 1767, blijkt dat er een *geselpaal* heeft gestaan op een grote open plaats vóór het huis de Croon, bij de waterput, m.a.w. vóór het voormalige Volkshuis aan de Emmastraat.

(Minuten Nots. J. B. v. Cotzhuysen Rijksarch. M

JO HORST.

oude huizen te heerlen

„De Oliemolen”

(Vervolg)

DE vader, Kaspar August Hubertus Wetzels, werd op 9 Juli 1901 benoemd tot lid van de gemeenteraad en op 20 Dec. van hetzelfde jaar met algemeene stemmen herbenoemd als lid van het Burgerlijk Armbestuur. De 12 Aug. 1904 werd hij tot wethouder gekozen. Doch reeds spoedig hierna kwam een einde aan dit welbesteed leven. Hij overleed in de molen de 2de Januari 1905 in de ouderdom van 60 jaar.

Omstreeks deze tijd had er in de molen een ingrijpende verandering plaats. Het bereiden van olie en veekoeken werd gestaakt. De Caumer oliemolen aan de Erk was al eerder buiten bedrijf gesteld. Zo verdween een sinds eeuwen bestaan hebbende industrie. Oudere Heerlenaren zullen zich nog wel iets er van kunnen herinneren. Zij hebben de oliepers-installatie nog zelf kunnen zien.

Voor het persen, ook genoemd het slaan van de olie, gebruikte men „vlourzaad”, „steckzaad”, beukennoten en ook „huttentutzaad”. Dit laatste was van in 't wild groeiende planten en leverde een niet voor consumptie geschikte olie, die gebruikt werd om de karren en wagens te smeren. De bewerking van zaad en noten geschiedde met behulp van de „kollergang”, de „pers”, de „pan” en het „slagwerk”.

„De kollergang”: Een verticale houten as met aan het ondereinde dwars er doorheen een horizontale balk. Hierop waren aan beide kanten, doch niet even ver van het middelpunt verwijderd, twee in verticale stand draaiende ronde blauwe stenen met een diameter van ca. 1,30 Meter. (De ronde stenen, die nog bij de molen te zien zijn, werden destijds hiervoor gebruikt.)

„De pers”: Deze bestond uit een houten raam met midden er tussen een kuip met gaten in de wand. De kuip werd gevuld met de reeds gekneusde zaden of gebroken noten. De deksel van de kuip was voorzien van een ijzeren spilschroef, met als verlengstuk een vierkante ijzeren staaf („kop” genoemd) waarin vier gaten twee aan twee doorlopend. Het grootste en ook het betere deel van de olie werd uit deze pers verkregen, en via gaten in de wanden in kruiken verzameld. De overblijvende koek kwam weer in de „kollergang” om klein gemaakt te worden voor de „pan”. Deze laatste werd verwarmd door een open vuur. Als de temperatuur goed was (men voelde dit met de hand), werd de warme substantie in zakjes gedaan voor de volgende bewerking in het „slagwerk”. Deze zakjes, ± 50 c.M. lang en ± 20 c.M. breed, werden

geplaatst in de holte van een dikke boom, die als olietak dienst deed. In een opening van de deksel werd een houten „keil” (wig) geplaatst. Een grote, vijf meter lange paal kwam met het volle gewicht hierop te rusten. Door het draaien van het waterrad, werd door overbrenging een houten as met twee uitstekende pinnen rondgedraaid. Deze pinnen tilden via een uitstekende pal de grote paal omhoog, die dan met een zware slag de houten keil in de met zakjes gevulde holte dreef. De wanden waren daar geribd en de overblijvende veekoeken (reubkoeken) kregen dus ook een geribde vorm. De olie liep onder uit twee gaten in grote kruiken. Door deze te laten staan, zuiverde de olie zich zelf en was dan goed voor het gebruik.

Naast de zojuist besproken grote paal hing nog een van dezelfde grootte, door een riem terzijde gehouden. Als het slagwerk afgelopen was en de olie uitgeperst, werd de tweede paal opgesteld en op dezelfde wijze als boven beschreven in werking gebracht. Nu werd een wig (boven spits, onder breed) los geslagen en kon de inhoud, de veekoeken dus, uitgenomen worden.

Zoals reeds gezegd, kwam in 1905 aan deze werkzaamheden een einde. Het bedrijf werd nu uitsluitend als graanmolen voortgezet. Het gebouw waarin dit gebeurde, de eigenlijke molen dus, bestond vroeger slechts uit een benedenverdieping en een zolder. Op de zolder was ook de slaapkamer voor de man, die voor het malen te zorgen had. Het kwam nogal eens voor, dat door onverwacht grote regenval, de watertoevoer te groot werd en dit kon evengoed midden in de nacht zijn. Er moest dan onmiddellijk ingegrepen kunnen worden. Immers de watertoevoer, die onder normale omstandigheden vóór het stilstaande waterrad via een luik in het waterkanaal tussen vijver en rad omlaag gevoerd werd, kon zo groot worden, dat het grote waterrad in beweging gebracht werd en ook meer water naast dan in de beek terecht kwam. Schrijver dezes heeft eens gezien hoe de binnenplaats er na zo'n „zondvloed” uitzag. Alles was met slib bedekt, terwijl het water zich weer een uitweg gezocht had. En het had niet veel gescheeld of de varkens waren in de stallen verdronken!

Het was daarom wel nodig, dat bij de eerste tekenen, die op zo'n noodweer wezen, de molenaar langs de vijver de tuin in liep om helemaal achteraan de erk open te trekken. Door het openzetten van deze sluis kwam het overtollige water terecht in de oorspronkelijke loop van de Caumerbeek, die rondom de grote met knotwilgen omzoomde huisweide stroomt.

In de voorgevel van het molengebouw bevond zich vroeger een anker met het jaartal 1740. Dit duidt wellicht op een verbouwing in dat jaar. Op de binnenplaats lag de „mesthof” waar de kippen en duiven de hele dag ijverig rondscharrelden. De kippen hadden 'n verblijf boven de koestal, tussen de schuur en de inrijpoort, de duiven hadden hun hokken vlak onder de dakgoot. Alle deuren van woonhuis, stallen enz. kwamen op de binnenplaats uit. Van buiten af had men slechts toegang door de grote inrijpoort, die 's avonds stevig gesloten werd. Nadat dit gebeurd

was, werd de waakhond van de ketting losgemaakt en wie dan als onbekende in het donker toch nog op de binnenplaats zou weten te geraken, wachtte een ontmoeting met dit lieve dier, die levenslang zou blijven heugen. De ramen aan de buitenzijde van de gebouwen waren van ijzeren spijlen voorzien, of werden van binnen door blinden met een ijzeren staaf er langs afgesloten. De toegang van de binnenplaats in de richting van het bakhuis (tussen de varkensstal en de bijkeuken door) liep langs een stenen trap, die beneden aan de beek uitkwam. Hier stroomde het water voorbij, dat het grote scheprad reeds gepasseerd was en kon men de emmers vullen om het vee te drenken en de plaats te schrobben. In het bakhuis bevond zich eertijds een pers, die veel geleet op de oliepers in de molen, maar dan voorzien van een houten schroef. Hiermede werd azijn geperst uit appelafval en cider uit goede appels. Men deed dit dan in vaten. Het azijnvat mocht niet helemaal vol zijn; de inhoud moest een half jaar blijven staan om te gisten en te bezinken. Het cidervat moest luchtdicht worden afgesloten. Dat ook de toegang naar het bakhuis alsmede de buitendeur op de eerste verdieping in de molen (om bij het rad en de sluizen te kunnen komen) 's avonds stevig gegrendeld werden, spreekt wel vanzelf. De onveiligheid in vroeger dagen dwong de mensen zelf hun maatregelen te nemen.

30 Dec. 1919 overleed in de molen Katharina Elisabeth Ploumen, 73 jaar oud, en de 17de September 1926 haar zwager, Jan Simon Hubert Wetzels in de ouderdom van 80 jaar.

Het molenbedrijf werd voortgezet door Kaspar August Hubert Wetzels, die thans nog de eigenaar is.

In het laatst van April 1928, 's morgens tegen acht uur, brak er brand uit in de schuur. De politie-brandweer was vlug ter plaatse, waardoor een ramp voorkomen werd: de molen en het woonhuis bleven gespaard. De koestal en de bijkeuken, beide met lemen wanden, en de schuur brandden geheel af. Het vee kon worden gered. De schuur werd als zodanig niet meer opgebouwd, maar vervangen door een woonhuis. Hierdoor veranderde het uiterlijk van het gebouwencomplex, van de weg uit gezien, aanmerkelijk. Slechts één van de twee grote poorten bleef behouden.

In 1929 kwam de Heer P. Roex als pachter in de molen. De watercapaciteit van de Caumerbeek baarde zorgen. Men kon niet meer regelmatig malen. De vermindering van de watertoevoer werd, naar met zekerheid kon worden aangenomen, veroorzaakt eensdeels doordat de Staatsmijn „Wilhelmina” het mijnwater niet meer op de Caumerbeek loosde en anderdeels door de onttrekking van het water der aan de hovenloop van de beek ontspringende bronnen ten behoeve van de gemeentelijke drinkwatervoorziening. In 1930 werd de molen van een elektrische installatie voorzien, wat natuurlijk het bedrijf zeer ten goede kwam.

Toen in 1940 ons land in de tweede wereldoorlog betrokken werd, was er tijdelijk nog een taak bijgekomen. De oude molen werd het centrale

meeldepôt voor het rayon Heerlen. Na het beëindigen van deze oorlog kwam geleidelijk weer meer vrijheid en kon het bedrijf, zij het slechts gedeeltelijk, weer als voordien worden uitgeoefend.

Aan het einde gekomen van deze geschiedenis van de oude Oliemolen aan het Aambosch te Heerlen, moge hier nog volgen een rectificatie en een aanvulling.

Wat betreft de oude watermolens in het Heerlener land (zie „Bulletin” 1952 No. 2, blz. 41) is gebleken, dat de molen te Voerendaal en de molen ter Hoenshuis een en dezelfde zijn. (Missiven van de Rentmeester der Domeinen te Maastricht, van Essen, aan de Raad van State inzake de Banaliteit van de Caumermolen te Heerlen — Copie Gemeente Archief Heerlen).

Ook was er vroeger een molen bij het kasteel Ter Weyer (P. J. M. Peters : Wandelingen in en om Heerlen, blz. 98.) In de oudst bewaard gebleven „manboeken” v.d. Keur-Keulse Mankamer — Ter Weyer was Keur-Keuls leengoed — van ± 1400 komt de molen al niet meer voor. Terugkomend op de stichtingsacte, gedateerd 9 Mei 1502 („Bulletin” 1952, No. 2, blz. 44) moeten we thans, nog afgezien van de bezwaren daar vermeld inzake de echtheid van deze acte, de vraag stellen : „Is deze stichtingsacte wel van de molen aan 't Aambosch, de Creuwelsmolen?” Dit is zeer twijfelachtig. Bij het doorzien nl. van het leggerboek der Domeinen (L. v. O. No. 194, Rijksarchief Maastricht) kwamen nieuwe feiten aan het licht. Dit leggerboek schijnt aangelegd te zijn in het jaar 1710. De eigenaars van de beide oliemolens aan de Caumerbeek te Heerlen moesten toen ook, zoals wij het nu zouden zeggen „hun papieren laten zien”. Nu is ook meteen begrijpelijk waarom de beide copieën inzake het stichten van een oliemolen te Heerlen (een in het Rijksarchief te Brussel, het ander in het bezit van de Heer Wetzels in de Creuwelsoliemolen) gemaakt zijn in het jaar 1710. We lezen in het genoemde leggerboek (folio 171 r°) : „*Op den 10. octob. 1710 heeft Pieter van Nuijst geproduceert acte van koop van den olij molen die hij nu besit, gepasseert voor de Justitie van Heerle op den 9. may 1502 de selve vercregen van Jonker W. Schaesberg met last aan de Domeinen te betaelen een vat rogge een half vat haver en twee kannen olij, en ½ Capp(uyn).*” — Vast staat dat deze van Nuijst destijds woonde in de oliemolen aan de Erk te Caumer. Aanstonds valt op dat de hier vermelde lasten gelijkloidend zijn met die opgenoemd in de betreffende acte gedateerd 9 Mei 1502, waarin aan Willem van Schaesberg vergunning werd verleend 'n oliemolen op te richten te Kaldenburg (Caumer, Jo H.) Dat er gesproken wordt van koop — 9 Mei 1502 — i.pl.v. vergunning tot oprichten zal wel gekomen zijn door het niet aandachtig lezen van de acte. Hieruit kan geconcludeerd worden, dat de copie-acte van 9 Mei 1502 in het familie-archief van de Heer Wetzels destijds anno 1710 door de toenmalige eigenaar van de Creuwelsoliemolen, Peter Sijpers, gebruikt werd om bij gebrek aan beter te dienen als document. Ten name van deze Peter Sijpers staat in dit leggerboek vermeld : „*Denselven gesommeert sijnde om te thoonen met wat last den souve-*

raine sijn meulen beswaert heeft wegens de water stroom. Is door hem gethoont acte van koop de dato den 28. Junij 1570 waer bij blijkt dat Joris van Schaesberg dito olij moolen vercocht heeft, met alle zoodanige last van water stroom als den alden Jonker W: van Schaesbergh heeft beseten. (In marge staat nog:) Den 15. octob. 1710 naerder belast gemelte concessie te reproduceren. — En Sijpers heeft een „concessie” overgelegd, maar een die niet van hem was. Immers de lasten, die in deze concessie (stichtingsacte) gedateerd 9 Mei 1502 (zie hierboven bij P. van Nuijs) vermeld staan, kloppen niet met de lasten van de Creuwelsmolen, vermeld bij de verkoop van deze molen aan Johan Hotthens op 28 Jan. 1570. Deze waren : 4 quarten royboylichs, 100 roykkoeken aan „den heerschapperen van den Moellenberge” en 1 vat weytz. Wel stemmen deze lasten overeen met die vermeld bij de verkoop van de Creuwels oliemolen aan Theodoor Dautzenberg op 15 Dec. 1739, te weten : 4 kannen olie en 100 raapkoeken aan de Caarte ten Dom (deze last is blijkbaar overgegaan van de Hof Molenberg op het Huis de Dom te Welten) en 1 vat tarwe aan de geestelijke goederen.

Pieter van Nuijs verklaarde evenwel te leveren (en dit in afwijking van het vermeldde in de door hem overgelegde acte van 9 Mei 1502) „*wegens den olijmolen neffens 100 roede gras gewas en koolhoff gelegen tot Caumer, reygent. Pieter Dautzenberg, d'andere Claes Cardinaal, voorhoofte de Caumer straet, d'ander Jacob Wetzels, jaerlix twee koppen rogge, een kop haver, twee kannen smaut, een derde cappuijn.* (De Rentmeester der Domeinen tekende hierbij aan) *N.B. Alsoo den aenbrenger sustineert dat Jan Cortens sijn swaeger de meerrest betaelt moeten de posten exactelyk gexamineert worden.*” (Leggerboek der Domeinen L. v. O. No. 194, Rijks Archief Maastricht, fol 171 r°).

Anno 1779 bedroegen de lasten van de Caumer oliemolen aan de Erk : „Heele schat. En aen de Domeijnen van Heerle 1 cop rogge, 2½ molter haever, 2 kannen olij, en 10 oort Cappuijngelt, volgens quitantie No. 165, betaelbaar met de wed. van Nuijs.” (Rotteboeken, Gemeente Archief Heerlen : Caumerrotte, fol. 185).

Daar in de stichtingsacte van 9 Mei 1502 vermeld staat, dat, na de oprichting van de oliemolen te Valkenburg, geen nieuwe oliemolen mocht bijgebouwd worden te Heerlen, zou men kunnen aannemen, dat de Creuwels molen van de Hr. Wetzels, aan 't Aambosch te Heerlen als oliemolen ouder is dan degene die te Caumer aan de Erk gelegen heeft. Alleen blijft dan nog de vraag : Hoe komt het dat bij de deling der Schaesbergse goederen op 23 Maart 1563 alleen maar gesproken wordt van een volmolen in den Krouwel en niet van een oliemolen. .

JO HORST.

historische chroniek

1. JAARVERGADERING VAN LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP.

Op 28 April j.l. hield vorengenoemd Genootschap zijn jaarlijkse bijeenkomst te Heerlen in de monumentale raadzaal, door het Gemeentebestuur van Heerlen hiervoor welwillend ter beschikking gesteld. De spreker van die avond was Dr. W. Reusch, directeur van het Landesmuseum Trier, die zijn gehoor, ± 120 personen, in een boeiend verhaal, toegelicht met lichtbeelden, door het Romeinse stadskwartier van Trier rondleidde. Bijzondere aandacht schonk de spreker aan de aula palatina, de voormalige keizerlijke troonzaal, de keizersthermen en het amphitheater. Ook de recente vondst van havengebouwen nabij de Moesel werd besproken.

De aanwinst van het Romeinse-Triers vondstenbezit is sinds Augustus 1950 opnieuw geaccentueerd geworden door de ontdekking van een 7 M. lange en 4,20 M. brede laat-Romeinse figurenmozaïeken vloer, gelegen aan de Kornmarkt. De compositie bestaat uit dertien figuren in medaillon, die een middenveld omsluiten, waarin de vier hoofdpersonen zijn uitgebeeld. De idee, die aan de verschillende voorstellingswijzen dezer met hun namen vermelde figuren ten grondslag ligt, is de nuttiging van een mysteriecultus-maaltijd. Het gehele object is naar één der vertrekken van het Landesmuseum te Trier overgebracht en te bezichtigen.

Onze bewondering had voorts de gave glazen beker, gevat in een glazen netwerk, afkomstig uit een laat-Romeinse sarcofaag te Niederemmel aan de Moesel.

Tenslotte vroeg de spreker onze aandacht voor de Romeinse bouwperiode van de Trierse Dom, die, zoals thans uit onderzoekingen is gebleken, in zijn kern teruggaat tot een Constantijns basilicaal paleis van 326, met een verbouwing onder keizer Gratianus. In het middenkwadraat van de huidige Dom heeft men een z.g. pronkzaal ontdekt, waarvan de noord-, oost- en westwand bedekt waren met kostbaar veelkleurige figureschilderingen zoals dansende Erosfiguren, het borstbeeld van een met juwelen getooide jonge vrouw met juwelencasette, een oudere gesluierte dame, eveneens met juwelen afgebeeld. Zeer vermoedelijk heeft men hier te doen met personen uit de naaste omgeving van de keizer.

2. NIEUWE BESTEMMING VAN DE GEVANGEN- OF SCHELEMENTOREN TE HEERLEN.

Met voldoening wordt signaleerd, dat op 15 Mei j.l. het Gemeentebestuur van Heerlen met enige plechtigheid het voormalige Gevangentorent nabij de St. Pancratiuskerk ten gebuike van de Heer Nic. Tummers, bekroond beeldhouwer, heeft opengesteld. Behalve van de zijde van het Gemeentebestuur bestond hiervoor in de Heerlense kunstenaarskringen ruime belangstelling. Ondergetekende was uitgenodigd bij die gelegenheid een en ander over de historie van deze toren te vertellen. Samenvattend heeft dit gebouwtje tot heden zes bestemmingen gehad:

1. als onderdeel der plattelandsversterkingen van Heerlen, anno 1244 Febr. 23. Brabant bouwt hier een garnizoenspost met 3 poorten + wallen + watergrachten + 2 torens. In 1498 komt de toren voor onder de benaming „Bickersteyntorn”; sinds het begin van de 80-jarige oorlog als „Gevanghentoren”;
2. als detineringshuis, waar tevens het gerechtelijk vooronderzoek plaats had. Op de bovenste verdieping was de folterruimte en 3 cachotten. In 1773 zaten hier achtereenvolgens 37 bokkenrijders te brommen, die allen zijn opgeknoopt aan de Hooghees;
3. het *Schouten*vertrek was er in ondergebracht;
4. als *archievendepôt* — brandvrije ligging in een *stenen* met water omgeven gebouwtje. — De vroegste bekende ordonnantie op de toegankelijkheid der Heerlense archieven dagteekent van het jaar 1647;
5. als *nachtwachthlocaal* voor de nachtpolitie tijdens de eerste dertig jaren van de 19e eeuw;
6. als startpunt voor de grote *Sociale* beweging van Dr. Poels: hier was een tijdlang de centrale gehuisvest van de Ned. R.K. Mijnwerkersbond.

Voorts heeft de R.K. Openbare Leeszaal hier zijn debuut gemaakt.

En thans doet het torentje dienst als kunstatelier.

L. VAN HOMMERICH.